

HÀBITAT RURAL I PRODUCCIÓ VITIVINÍCOLA AL VALLÈS EN ÈPOCA ANTIGA (SEGLES I aC - I dC)

Joan Oller
Universitat Autònoma de Barcelona

Aquest article pretén oferir una síntesi al voltant de l'estructuració del poblament i el territori de la regió vallesana en època antiga, concretament en relació amb la producció vinària i la seva importància pel que fa als canvis en les formes de producció, la propietat de les terres i l'organització del territori. En aquest sentit, el marc cronològic en el qual ens mourem serà aquell en què el fenomen de producció vitivinícola experimentà un major creixement i influència en aquesta àrea,

bàsicament entre mitjan segle I aC i mitjan segle I dC. D'aquesta manera, analitzarem els canvis succeïts a partir de l'inici del *boom* en l'explotació del vi laietà, la implantació de noves instal·lacions productives vinculades a aquests canvis i, finalment, les conseqüències generals en l'estructuració territorial d'aquesta zona. Per acabar, farem algunes breus referències a l'evolució de la producció vitivinícola de la Laietània romana al llarg dels segles següents.

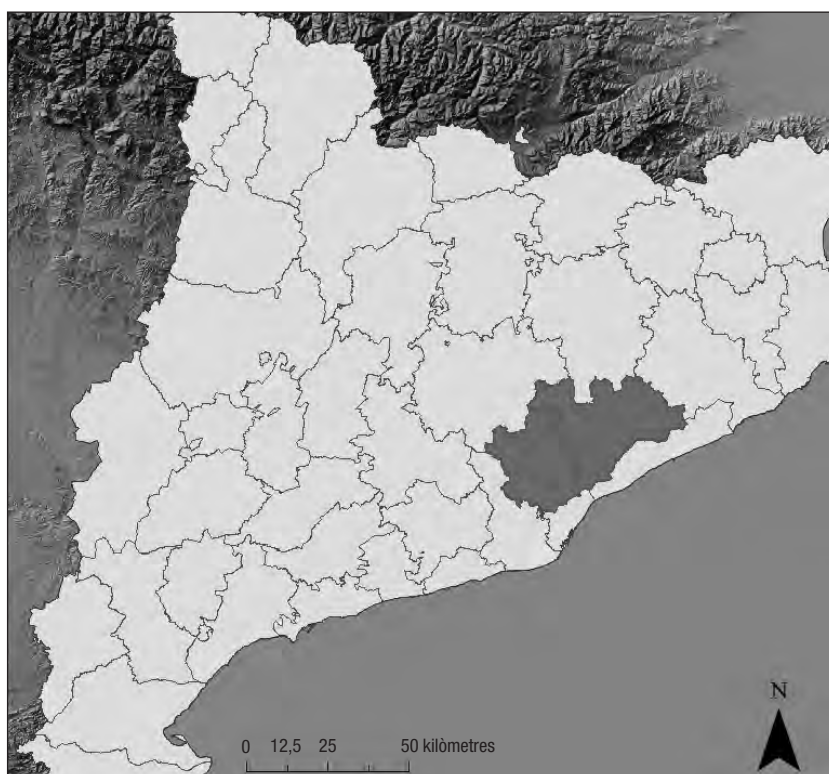

FIGURA 1. Situació del Vallès. Font cartogràfica: Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya (www.icgc.cat).

1. EL MARC GEOGRÀFIC I HISTÒRIC

El Vallès es constitueix com un territori coherent en l'àmbit geogràfic i històric, l'evolució del qual ha estat marcada tradicionalment per dues característiques principals. Per una banda, la seva caracterització com a zona agrícola rica i amb una elevada capacitat productiva, determinada per la fertilitat de les seves terres i l'abundant presència d'aigua (exemplificada en els cursos de rius i rieres i en la presència d'aqüífers naturals). Per una altra banda, la seva situació a la depressió Prelitoral, que li permet actuar com a punt de pas natural entre les comarques gironines i el Camp de Tarragona. Tot plegat, doncs, unes característiques idònies per al desenvolupament de les societats humanes, de tal manera que es consolidà com a punt de poblament relativament dens des d'èpoques ben remotes.

Aquest fet, juntament amb la presència de nombroses i diverses fonts d'informació disponibles referents a l'època antiga en el territori vallesà, ja siguin literàries, epigràfiques, numismàtiques i especialment arqueològiques, va generar el nostre interès per l'estudi historicoarqueològic d'aquest territori en el període antic; un interès que derivà en l'elaboració de la nostra tesi doctoral.¹ Bàsicament, aquest estudi tenia com a objectiu fonamental analitzar les conseqüències que suposà a tots els nivells, entre el poble laietà, l'arribada de Roma, amb especial èmfasi en els canvis territorials que generà aquest conflicte i les transformacions i pervivències succeïdes dins de la societat laietana ja sota el poder romà. Per tant, estem davant d'un territori situat dins de l'antiga regió de la Laietània i que, de fet, les fonts clàssiques citen de manera directa, fent referència a una Laietània interior que, *grosso modo*, s'hauria d'identificar amb l'actual Vallès i que es diferenciaria de la Laietània costanera.²

1. Titulada *El territori i poblament del Vallès en època antiga: del sorgiment de la societat ibèrica a la romanització (ss. VI aC - II dC): Estudi arqueomorfològic i històric* i defensada el 2012 a la Universitat Autònoma de Barcelona sota la direcció del professor A. Prieto Arciniega. Una tesi que ha derivat en una monografia: Oller, 2015.

2. Principalment el geògraf alexandrí Ptolemeu (*Geographia*, II, 6, 18 i II, 6, 72), tot i que també podem trobar referències a aquesta àrea laietana en d'altres autors, com Estrabó (III, 4, 8), Plini el Vell (*Naturalis Historia*, III, 3, 21) i, en menor mesura, Pomponi Mela (*De Chorographia*, 2, 90) o Aviè (*Ora Maritima*, 519-522).

2. LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE I aC I L'APARICIÓ DE LA LAIETÀNIA ROMANA

Per les comentades característiques, resulta evident que un territori com el de la Laietània interior fou molt interessant per a Roma des del mateix moment del seu desembarcament al nord-est peninsular. Així, tant la seva capacitat productiva com el seu paper d'eix viari fonamental convertiren aquesta zona en un punt important especialment en relació amb la logística militar, aspecte clau per entendre les actuacions romanes durant els primers anys de presència a la península Ibèrica. És per això que, de la mateixa manera que la resta de nord-est peninsular, des dels primers moviments dels Escipions podem situar aquesta regió dins de l'àmbit d'influència romana. A partir de la consolidació de la conquesta, veurem com s'inicià progressivament un procés d'interrelació i integració del territori i de la població laietana que no fou homogeni ni lineal, sinó que respongué als interessos particulars de Roma en cada moment. És un procés que es pot resseguir tant a les fonts literàries i epigràfiques com especialment a través de l'arqueologia, mitjançant la integració i, fins i tot, potenciació de certs nuclis indígenes, com seria el cas del Turó de la Torre Roja, a Caldes de Montbui, o Ca n'Oliver, a Cerdanyola del Vallès, o a partir de l'assimilació creixent d'elements i materials típicament procedents del món itàlic com serien les *tegulae* o els *dolia*, cosa que va implicar canvis en l'àmbit constructiu, productiu i social (Oller, 2015, p. 92 i s.).

Aquest complex procés, que tradicionalment ha rebut la denominació de *romanització*,³ visqué períodes especialment intensos en el territori laietà, per exemple a partir de la segona meitat del segle II aC i, més concretament, el darrer quart d'aquest segle, amb l'aparició o consolidació de nuclis de clara filiació itàlica, com el cas de Can Tacó, a Montornès del Vallès, o Can Martí, a Cànoves i Samalús, juntament amb altres aspectes, com l'aparició de la moneda ibèrica. Especialment interessant, però, és un índex de la realització d'una primera intervenció territorial impulsada per Roma a la zona a partir de la identificació dels mil·liaris de Mani Sergi, que parla d'una re-

3. Amb tots els problemes que implica la utilització d'aquest terme. Sobre aquesta qüestió: Oller, 2015, p. 151-152.

forma viària per tal de connectar aquesta àrea amb la part central del nord-est peninsular (Oller, 2015, p. 119-157). Aquest procés es mantingué durant la primera meitat del segle I aC, amb l'aparició de les primeres ciutats romanes com a tals a l'àrea laietana; ara bé, creiem que, sens dubte, el moment crucial per entendre aquest fenomen d'integració de la Laietània interior dins de les estructures socials, polítiques, econòmiques i culturals del món romà devia ser la segona meitat del segle I aC i, més concretament, el període augustal. Per tant, en primer lloc cal que fem una repassada a les dades que ofereix aquesta fase, ja que, a més a més, és el moment que suposà l'inici del fenomen de la producció vinària a la Laietània interior.

De fet, resulta evident que el context polític del moment facilità el conjunt de transformacions succeïdes, amb Hispània convertida en un dels escenaris principals dels fets bèl·lics i polítics esdevinguts a l'imperi, com per exemple la guerra civil entre Cèsar i Pompeu, les posteriors reformes cesarianes o les guerres càntabres impulsades

ja sota el govern d'August. D'aquesta manera, es tracta, com hem vist, de la culminació d'un procés llarg i complex que tingué el moment més rellevant en les actuacions d'Octavi August en territori hispà, amb un seguit de reformes fonamentals en organització provincial, impuls de la implantació del model de *civitas* i reestructuració territorial a partir de la cadastració de les terres i d'una profunda reforma viària (Arrayás, 2005, p. 64-116; Oller, 2015, p. 186-193).

Així, aquestes reformes també poden ser resseguides en el cas de la Laietània interior, amb un conjunt de canvis que permeten copsar el pas definitiu cap a la integració d'aquesta àrea dins de les estructures de l'Imperi romà (Oller, 2016). Per exemple, és ara quan es documenta l'aparició del sistema de *civitates* romanes a la Laietània interior, exemplificat amb la promoció de dos nuclis indígenes preexistents, com *Egara* o el nucli termal de Caldes de Montbui, com a capçaleres administratives del territori laietà interior, amb una estructuració que s'escapa del model tradicional de ciutat romana i que hem denominat *civitas*

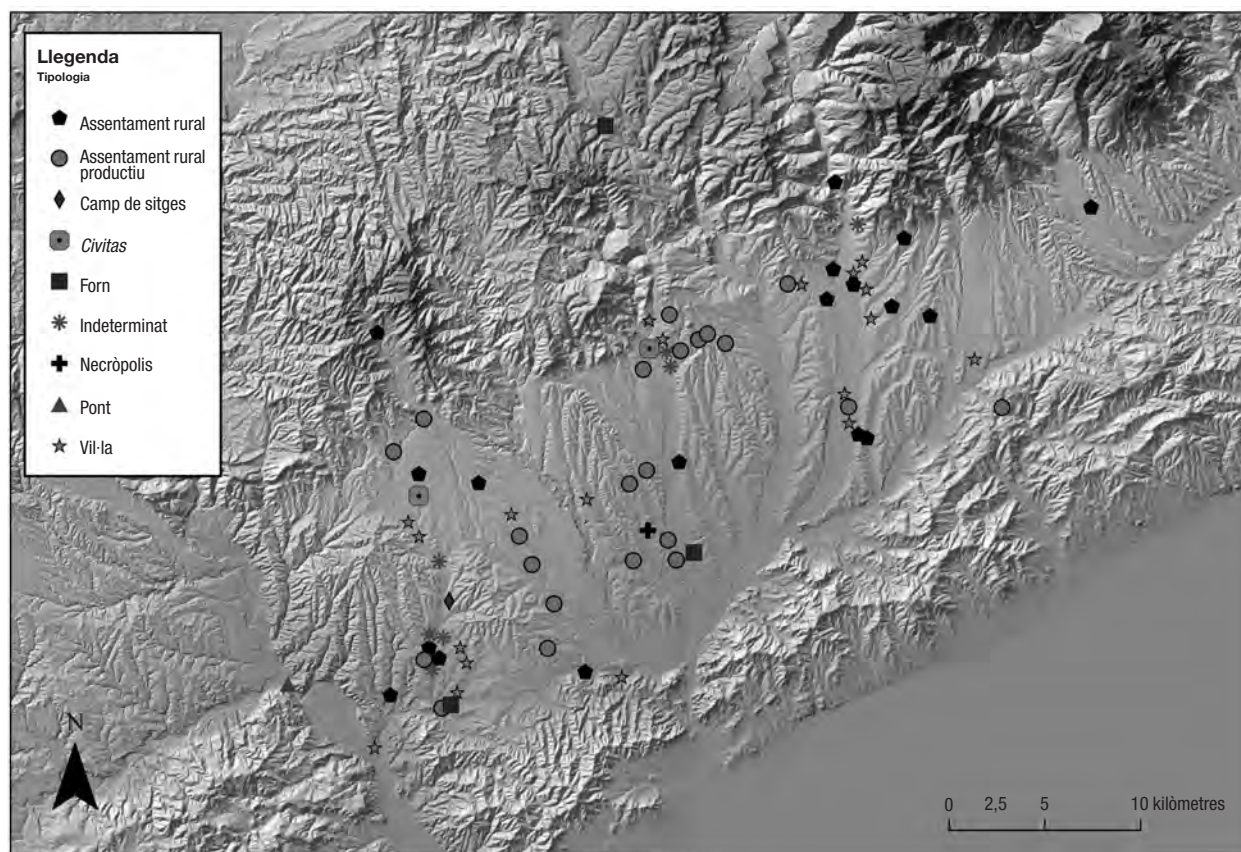

FIGURA 2. Jaciments documentats a la Laietània interior durant l'època augustal. Font: Imatge pròpia.

sine urbe.⁴ A la vegada, també podem detectar la reforma viària impulsada per August en territori hispà, que en el nostre cas implicà el pas directe de la via Augusta per aquest territori, fins i tot amb la creació de dos brancs de la via: un que seguiria el recorregut tradicional pel bell mig de la zona vallesana i un altre que serviria per unir l'àrea costanera i les seves importants ciutats amb la via principal (tant la colònia augusta de *Barcino* com les anteriors de *Baetulo* i *Iluro*). Finalment, també cal remarcar la qüestió de la cadastració del territori, un fenomen bàsic per entendre la reorganització territorial i econòmica impulsada per August i que, de fet, es vincula estretament amb la fundació de ciutats i les reformes viàries.⁵ En el cas de la Laietània interior, en treballs anteriors ja hem proposat la possibilitat que es realitzés una actuació d'aquestes característiques amb l'objectiu de reorganitzar el territori laietà interior i facilitar-ne l'explotació a partir de les noves directrius i dels nous objectius de les elits romanitzades de la zona, directament vinculades a la producció vinària (Oller, 2015, p. 213-231; Oller, 2016, p. 155-156).⁶

Però com s'expressen aquestes reformes en el territori mateix? En aquest sentit, l'índex arqueològic també és contundent a l'hora de mostrar una important transformació en la manera d'estructurar el poblament i l'hàbitat rural a la Laietània interior a partir de la segona meitat del segle I aC, amb l'abandó definitiu de l'estructura territorial tradicional ibèrica i l'entrada en una organització ja pròpiament romana.⁷ D'aquesta manera tenim elements típics de l'evolució del

poblament al nord-est peninsular en aquest moment, com seria l'abandonament definitiu dels grans *oppida* ibèrics, que fins aleshores havien exercit de nuclis centrals del territori. Es tracta d'un fenomen ben documentat a tot el nord-est; per exemple, assentaments de l'àrea laietana costanera com Burriac o el nucli ibèric de Montjuïc no superaren mitjan segle I aC, igual que d'altres *oppida* que havien sobreviscut amb més èxit o menys al procés de conquesta romana, com Olèrdola, Darró, el Cogulló, l'Esquerda, Castell de Palamós o el Molí de l'Espígol, entre d'altres (Oller, 2015, p. 193-194). Així doncs, els darrers d'aquests assentaments no superen el canvi d'era i tenim com a casos paradigmàtics a aquesta zona els poblats de Ca n'Oliver o el Turó de la Torre Roja, que a mitjan segle I aC ja no estaven en ús (Francès *et al.*, 2005, p. 507; Fortó i Maese, 2012, p. 130 i 137). Òbviament, això es pot relacionar directament amb la potenciació d'aquests nous nuclis que ja devien actuar pròpiament com a capçaleres de l'administració romana a la zona i que feien innecessari el manteniment dels antics *oppida* com a centres de poder.

L'altre gran punt de transformació en aquest territori durant aquest període seria el de l'hàbitat rural dispers. Un hàbitat rural dispers que, des de mitjan segle II aC, havia anat evolucionant amb un major nombre d'assentaments situats a la plana, en els quals progressivament s'anaven introduint elements tecnològics i constructius vinculats al món romà. En aquest sentit, la segona meitat del segle I aC fou el punt culminant de tot aquest procés. Així, per una banda, trobem un abandonament general de bona part dels assentaments que havien sorgit o que tenien continuïtat des dels primers moments de l'ibèric final o des de la segona meitat del segle II aC (o fins i tot la primera meitat del segle I aC). En tenim casos ben documentats, com la Soleia del Cosidor, a Castellar del Vallès (Coll, 2004); l'assentament de la Facultat de Medicina de la UAB, a Cerdanyola (Francès, 2002); Can Boada Vell, a Palau-Solità (Auladell, 1992; Auladell, 1995), o el nucli rural de la plaça de l'Església de Caldes (Barrasetas, 1996), entre molts d'altres. Especialment interessants són casos que podríem considerar paradigmàtics del nou tipus d'hàbitat rural dispers que trobem a la Laietània interior a partir del segle II aC i que tampoc arribaren a superar el canvi d'era, com els jaciments del Bosc de Can Suari

4. És a dir, nuclis que són jurídicament romans, però que no tenen la necessitat de desenvolupar un entramat urbà com a tal, ja que amb un petit centre públic monumentalitzat en tenen suficient per dur a terme les seves funcions bàsiques en els àmbits administratiu, sociopolític, jurídic, econòmic i religiós. Sobre la qüestió de la *civitas sine urbe* en general i en el cas concret de la Laietània interior: Arrayás *et al.*, 2001; Oller, 2011; Oller, 2014; Oller, 2015, p. 202-211.

5. I que tenim ben documentada a tota la Península, amb casos com *Emerita Augusta*, *Caesaraugusta* o *Ilici*, però també a la zona laietana amb el cas de *Barcino*, especialment interessant per la zona vallesana. Per al cas de *Barcino*, entre d'altres: Palet *et al.*, 2009; Olesi, 2013.

6. Opinió no compartida per altres investigadors, que plantegen models alternatius al proposat: Flórez, 2012, p. 167-192.

7. Per als diferents jaciments analitzats, a part de la bibliografia pròpia de cadascun, prendrem com a referència el segon volum del nostre estudi doctoral, on es detallen les característiques de tots ells i la bibliografia completa que s'hi associa: Oller, 2012b.

(Zabala, 2007) i Can Rossell (Barrasetas *et al.*, 1997), a Llinars, o Ca l'Estrada, a Canovelles (Fortó *et al.*, 2005; Fortó *et al.*, 2006).

En relació amb aquest fenomen, hem de fer referència a l'abandonament també generalitzat dels assentaments definits com a *campus de sitges* o les estructures del tipus sitja isolada. Segurament aquest és un procés del qual es pot marcar l'inici en un moment anterior, i a la Laietània interior és especialment remarcable el progressiu abandonament iniciat durant la primera meitat del segle I aC (Oller, 2015, p. 170). Ara, però, aquest fenomen es generalitza, de tal manera que la major part d'assentaments formats principalment per estructures d'emmagatzematge del tipus sitja no mostren indicis de continuïtat més enllà del canvi d'era (Oller, 2015, p. 195). Finalment, cal afegir que aquells pocs assentaments en els quals s'havia documentat una activitat productiva vinculada a la ceràmica, mitjançant forns de producció, també foren abandonats en aquest moment. És el cas dels forns localitzats en jaciments com el Castell de Montclús (Sant Esteve de Palautordera), Torre Tavernera II (Vallromanes) o Can Fatjó (Rubí). Sembla que tot plegat mostra una acceleració del canvi de l'estructura productiva, en el sentit que es passa de manera definitiva al sistema productiu i econòmic pròpiament romà, una transformació que més endavant analitzarem en detall i amb relació especialment als canvis que implica la implantació de la producció vinària a la zona.

D'altra banda, també cal dir que alguns assentaments sí que mostren una continuïtat en el temps, potser en relació amb una millor adaptació a les noves realitats socioeconòmiques que es donen a la Laietània en aquest període. Són casos com el de l'avinguda de Castellbisbal - Can Fatjó Oest, a Rubí, on es trobaren fragments de forns de dolis associats a un petit mur, cosa que indica una activitat productiva plenament romanitzada que partia d'una ocupació rural prèvia (S. Hernández, 2007; Piera, 2007). De la mateixa manera, a Sant Joan Nord (Sant Cugat del Vallès) trobem un dels millors exemples laietans de l'adaptació d'un assentament indígena a una producció pròpiament romana. En aquest assentament, que s'origina en el segle II aC, a finals del segle I aC es dona una transformació en l'àmbit constructiu que implica canvis en la producció. Així, sorgeix un centre productor de vi i oli del qual s'ha documentat un conjunt de sitges, un *lacus* i un *dolium*

(Caballé, 2003). Una transformació d'aquest tipus no és quelcom estrany, tot i que els millors exemples a la zona vallesana els documenten en relació precisament amb la producció vinària, ja sigui per l'elaboració del vi mateix o pels seus contenidors ceràmics. Potser el cas més paradigmàtic és el del jaciment de Can Feu de Sant Quirze del Vallès. Es tracta del conjunt arqueològic de la Bòbila Madurell - Can Feu, el qual ofereix una llarga ocupació en el temps. Tot i que no es coneix gaire bé el moment intermedi entre el període ibèric final i l'època augustal, l'arqueologia ha mostrat com en el darrer quart del segle I aC sorgeix un nou assentament a l'àrea coneguda com a Can Feu amb una clara vocació productiva. Es formà a partir d'un conjunt d'estructures en dues àrees: al nord hi havia una zona constituïda per un grup de fonaments que presenten planta rectangular, un tester i un petit forn, mentre que al sud es documentaren tres forns de producció amfòrica. Al sud-est de l'edifici s'hi trobà una gran fossa rectangular usada com a tester. També es documentà una habitació subterrània interpretada com a zona de magatzem. Tot plegat, doncs, una instal·lació industrial vinculada amb la producció amfòrica, relacionada amb l'expansió del vi laietà, que tingué el moment àlgid de funcionament durant la segona meitat del segle I aC (Martínez *et al.*, 1988; Barrasetas, 1994; Carbonell *et al.*, 1991; Carbonell *et al.*, 1993; Carbonell *et al.*, 1995).

Un cas similar seria el del Mas Manolo, a Caldes de Montbui, un assentament del qual, a partir de les troballes ceràmiques, es plantejà un inici en època ibèrica final. És, però, a partir del canvi d'era quan ja podem parlar amb propietat d'un assentament de caràcter industrial en aquest punt. Així, d'inicis del segle I dC es documentaren tres forns ceràmics dedicats a la producció de vaixel·la de cuina (amb remarcables imitacions de vaixel·la d'importació) i de taula. A la vegada, existeixen notícies orals d'un altre possible forn, aquest associat a la producció amfòrica (Barrasetas i Monleón, 1995). Amb característiques similars però un registre molt més precari, trobem casos com el de Sant Miquel de Martres (Montes i Sala, 1962, p. 108; Pascual, 1977, p. 57-58) o el de Can Viladevall (Miró, 1993), també a Caldes, vinculats a la producció amfòrica i amb uns materials que indiquen una primera ocupació en el segle I aC i una continuïtat i moment àlgid a partir del primer segle de la nostra era. Aquests darrers nuclis mos-

tren la importància cabdal de l'àrea de Caldes dins de l'estructura productiva del vi laietà. Un altre exemple remarcable, en aquest cas a l'àrea vallesana occidental, és el de Sant Pau de Riu-sec, a Sabadell. En aquest punt es documentà l'existència d'indícis d'ocupació durant el segle I aC i fins i tot abans. Doncs bé, a partir de la segona meitat de segle aquests indicis són més clars i ara podem parlar clarament d'un destacat assentament rural productiu en aquest punt. S'hi detectà un camp de dinou sitges, juntament amb un forn de calç, indicis d'estances i una canalització. Tot plegat mostra l'existència d'una estructura productiva de certa entitat i que tingué continuïtat en el temps (Roig i Roig, 1996-1997, p. 1348; Álvarez, 2007). D'altres assentaments que mostren una continuïtat amb el període precedent són els de Can Grau, Ca n'Illa, Can Mas i l'Olivar de Can Morell, a la Garriga, o Can Forn, a Bigues i Riells, tot i que en la majoria d'aquests jaciments no s'ha dut a terme cap intervenció arqueològica en extensió i, per tant, la possible continuïtat es planteja a partir dels materials ceràmics recuperats, amb tots els problemes que això suposa.

Finalment, cal parlar dels nous assentaments que sorgeixen en aquest període. Així, de la mateixa manera que un nombrós grup dels assentaments rurals dispersos preexistents no superaren el canvi d'era, un nombre igualment remarcable sorgí per primer cop durant aquest període que va entre mitjan segle I i època augustal, cosa que reforça la idea d'una transformació definitiva de l'estructura base del poblament de la Laietània interior en aquest moment. Aquests nous assentaments devien ser petits nuclis rurals d'orientació clarament agrícola, però amb unes característiques pel que fa a materials constructius i quotidians ja plenament romanitzades. Per exemple, a Cerdanyola tenim el cas de Can Castelló (Carlús, 1993) o a Polinyà el de Can Marata.⁸ Un dels pocs jaciments d'aquest tipus sorgits en aquesta cronologia i que han estat documentats a partir d'una excavació arqueològica és el de Can Ubach - Camí de Montmany, a Sant Cugat, on es trobà

un petit establiment rural format per sis àmbits (cinc de domèstics i un gran àmbit obert o pati), en un dels quals aparegué una estructura de combustió complexa, probablement vinculada a la producció domèstica de ceràmica. La seva cronologia d'origen és, probablement, finals del segle I aC (Matas, 2004).

Un bon exemple de centre productor ceràmic sorgit en aquest moment seria l'assentament de Can Ventura de l'Oller, situat entre Polinyà i Santa Perpètua de Mogoda. Amb una cronologia que aniria des de l'època augustal fins a finals del segle I dC, s'hi varen poder registrar un seguit d'estances pavimentades amb terra batuda i un forn romà associat a materials principalment amfòrics (Dressel 1, Pascual 1, Dressel 2-4). Estaríem de nou, doncs, davant d'un assentament d'orientació productiva ceràmica molt vinculat a l'explotació del vi laietà (Sanmartí *et al.*, 1993). Un tipus d'assentament similar el trobaríem al jaciment del Forn de la Noguera de Castellterçol, on aparegué un forn ceràmic associat a abundant ceràmica i on destacava la presència de dues anteixes. L'aparició de murs delimitant dues estances fa tornar al mateix model de petita explotació agrària amb orientació productiva cap a la ceràmica (Almirall, 1975; Maluquer de Motes, 1951; Álvarez i Carreras, 1996, p. 10-11 i 18). Un altre cas semblant seria el del jaciment del carrer del Mossèn Camil Rossell, a Santa Perpètua de Mogoda, amb la troballa d'un forn ceràmic romà, restes de combustió i terra rubefactada que podrien indicar l'existència d'un altre forn i restes d'un mur o fonamentació. Especialment interessant seria la troballa de fragments amfòrics corresponents a Pascual 1 i Dressel 2-4 (Morera i Cantos, 2007; García, 2008, p. 200-208). També es pot parlar d'un possible forn ceràmic identificat al jaciment de Can Vendrell, a Santa Eulàlia de Ronçana, a partir de la recuperació de materials com fragments amfòrics i restes de ceràmica romana (Estrada, 1955, p. 19; Pascual, 1977, p. 58-59; Revilla, 1995a, p. 225-226). Possiblement també és el cas del jaciment de Can Cabot, igualment a Santa Eulàlia, on es pogueren identificar un parell de forns ceràmics i un enderroc amb material ceràmic abundant, inclosos fragments amfòrics, amb una cronologia que s'iniciaria a començaments del segle I dC (Pascual, 1977, p. 59-60; Revilla, 1995a, p. 227-229). Finalment, podem parlar del cas de Can Collet, a Llinars, on

8. Un cas interessant a partir de la documentació d'un possible *torculum* i pedres de molí, juntament amb materials ceràmics abundants, cosa que fa pensar en el sorgiment d'un assentament rural productiu en aquest moment, també amb continuïtat en el segle I dC. Malauradament, les dades obtingudes no provenen d'una excavació arqueològica sistemàtica i en extensió i això n'afecta la interpretació: Renom i Mas, 1950, p. 93-95; Subirana, 1980, p. 305.

es documenta ceràmica abundant en superfície, incloent terra cuita, material constructiu, ceràmica fina romana i fragments amfòrics amb formes com la Pascual 1, però bàsicament una gran abundància de Dressel 2-4, fet que fa pensar en un assentament rural productiu del tipus *figlina* amb un inici situat en època augustal (Pascual, 1977, p. 66-67; Revilla, 1995a, p. 230-231; Jàrraga i Clariana, 2013).

De la mateixa manera, al jaciment de l'església parroquial de Sant Esteve de Granollers, la troballa de murs d'*opus incertum* amb paviments hidràulics associats a abundant ceràmica romana (tant comuna com sigil·lada i material constructiu) fa pensar també en un assentament rural de caràcter productiu, potser en aquest cas dirigit cap a una producció de vi o oli.⁹ Sense poder confirmar-ho de manera segura, potser es podria plantejar un moment inicial cap al canvi d'era a l'assentament de Serra de Can Valls, a Palau-Solità, on es recuperaren un conjunt de dolis, murs, sitges i paviments altimperial (Barrasetas, 1993).

Amb menys dades disponibles però amb una fase inicial que també es podria situar probablement en aquest moment cronològic trobem jaciments com els de Torrebónica, Can Guitard Sud i Serrat d'en Perrotet, a Terrassa; l'església de Santa Maria Antiga, a Santa Perpètua de Mogoda; les Vinyes dels Tremolencs, a la Garriga; una de les sitges de Can Corbera, a Sant Quirze; Els Casalots (I), a Bigues i Riells; Ca l'Aimeric, a les Franqueses del Vallès, o les tombes de Ca n'Humet, a Polinyà.

Finalment, la gran innovació que apareix de manera generalitzada en aquest moment al territori laietà i al nord-est peninsular és la vil·la. Es tracta d'un fenomen complex que ha generat un important debat historiogràfic amb relació al seu origen, causes i conseqüències que encara continua.¹⁰ En el nostre cas, però, sembla evident que és a partir del canvi d'era quan s'inicia plenament aquest fenomen, que té una continuïtat i creixement evidents durant el segle I dC. Així, trobem alguns assentaments amb antecedents previs que a partir d'ara desenvolupen una estructura arqui-

tectònica i productiva assimilable al concepte tradicional de *villa*.

En aquest sentit, podem parlar en primer lloc de la Salut, a Sabadell, la primera fase del qual s'inicià a finals del segle I aC amb un seguit de retalls o sitges fundacionals i que ràpidament desenvolupà un ampli programa constructiu, cosa que donà lloc a una luxosa *pars urbana*, amb zona de banys i habitacions decorades amb marbre i mosaics, i una *pars rustica* amb presència d'elements productius com un gran camp de dolis, diversos dipòsits de líquids i un forn presumiblement vinculat a la producció amfòrica. Per tant, sembla que l'àrea productiva de la vil·la es podria relacionar amb la producció i l'envasament de vi (Roca, 1978; Casas, 1987; Enrich, 1993; Roig, 2005; Orri, 2007). A Sabadell també trobem l'assentament de Castellarnau, amb indicis d'ocupació ja durant la primera meitat del segle I aC. L'assentament patí una transformació a mitjan segle que possiblement implicà una certa continuïtat fins a la segona meitat del segle I i inicis del segle II dC, quan es donà la gran reforma constructiva que suposà l'aparició de la vil·la (Artigues i Rigo, 2002). També amb indicis d'ocupació prèvia tindríem diversos jaciments situats a Caldes de Montbui, com el Remei, del qual poc podem saber amb certesa (Montes i Sala, 1962, p. 102-109; Monleón, 1991), i l'Antic Institut Manolo Hugué, on després d'una primera fase republicana (documentada només per materials ceràmics) s'iniciaria en època altimperial la construcció d'una gran vil·la de la qual destacaria un gran pòrtic, refet el segle II dC (Folch *et al.*, 1991).

D'altra banda, hi hauria tot un seguit de *villae* que sorgirien de nova planta en aquest moment augustal. Per exemple, coneixem bé els casos terrassencs de l'Aiguacuit, on les primeres estances de l'assentament es comencen a documentar a partir del darrer quart del segle I aC, en una primera fase en què encara no es troben elements propis de la vil·la, com la zona termal (Barrasetas *et al.*, 1992; Barrasetas *et al.*, 1993; Barrasetas *et al.*, 1994). O Can Jofresa, on es parla d'un primer moment entre l'època d'August i els flavis amb tres forns de terrissa d'un centre productor ceràmic que devia fabricar material constructiu i ceràmic domèstic (Casas *et al.*, 1985; 1986; 1993). També a Terrassa, recentment s'ha apuntat la possibilitat de l'existència d'una vil·la al jaciment dels Camps de Can Colomer. Les primeres dades

9. Tot i que en aquest cas podríem estar davant d'una part de les restes de la gran vil·la situada sota l'actual nucli de Granollers.

10. No entrarem en aquest debat, perquè sobrepassa els objectius d'aquest estudi, sinó que remetem als treballs realitzats per nosaltres mateixos sobre aquesta problemàtica amb les diferents aportacions i visions historiogràfiques al voltant del cas del nord-est peninsular: Oller, 2015, p. 249-252.

parlen de l'existència d'un establiment que tindria l'origen cap al canvi d'era i del qual sembla evident la gran entitat, juntament amb l'orientació eminentment productiva.¹¹

Encara a la zona més occidental del Vallès, s'han descobert d'altres instal·lacions del tipus *villae* amb origen en aquest moment concret, com seria el cas de Can Pedrerol de Baix, a Castellbisbal. En aquest jaciment es documentà una primera fase constructiva amb origen en època augustal de la qual s'han recuperat diversos edificis, una base d'*opus signinum* d'un *lacus*, estructures de planta quadrada, possibles forats de premses de vi i fins a trenta-tres dipòsits de dolis. Tot plegat permet estar davant d'un dels centres productors de vi més importants de l'àrea laietana i, de fet, les marques amfòriques provinents de Can Pedrerol de Baix s'han registrat en diferents àrees de la Mediterrània, cosa que mostra la seva integració dins del sistema econòmic imperial (Moret *et al.*, 2013). A Cerdanyola, per la seva banda, sembla possible que també sigui aquest moment quan sorgeix la vil·la de Can Canaletes, tot i que en aquest cas la manca d'una excavació arqueològica en extensió dificulta la confirmació d'aquest fet. Tot i això, sí que es documentà un forn amb un enderroc d'on es varen extreure restes amfòriques, material constructiu i ceràmica sigil·lada, cosa que s'adiu bastant amb els altres assentaments d'aquest tipus documentats en aquest període.¹² A Rubí trobem el cas de Can Oriol, també amb una fase inicial que arrenca a finals del segle I aC amb la construcció d'un conjunt d'estructures d'emmagatzematge (trenta-set

forats de sitja o potser doli) i dos *lacus* per dipositar-hi oli o vi. En general, indicis clars d'una important vessant productiva que, acompanyats de certs elements de luxe recuperats, com dues inscripcions en làpides de marbre o un tors d'una estàtua de Dionís, fan pensar en un conjunt del tipus vil·la (Belmonte *et al.*, 2008). Ja per acabar amb aquesta àrea occidental del Vallès, també sembla possible que la vil·la de Can Cabassa, a Sant Cugat, i amb més dubtes la de Can Sant Joan, a Rubí, tinguessin l'inici en aquesta cronologia.

Pel que fa a la part vallesana oriental, potser l'exemple més ben conegut és el de Can Terrés, a la Garriga, una de les vil·les més importants de la zona laietana interior que tingué la primera fase constructiva entre mitjans i finals del segle I aC, tot i que el seu gran desenvolupament arribaria durant el segle I dC (Orri i Tenas, 1990; Bacaria i Pardo, 1993; Tenas i Vila, 1996; Rodà, 1998; Garriga *et al.*, 2000). Un altre cas de vil·la que tingué un gran desenvolupament durant època altimperial i un sorgiment probablement en els darrers anys del segle I aC és la de Santa Digna, a les Franqueses del Vallès (Oller, 2012b, p. 420-422). Al municipi de Granollers, per la seva banda, trobem un dels jaciments més espectaculars, el de Can Jaume, punt on, en el canvi d'era, s'inicià la construcció d'una vil·la de la qual s'ha recuperat un luxós conjunt termal, que mostra la importància d'aquesta zona a partir de l'alt imperi. Una importància corroborada per les restes d'un notable conjunt residencial trobades al jaciment del Pati de la Rectoria, la primera fase del qual es donà també en aquest període amb la presència d'alguns murs i diversos retalls i sitges.¹³ Finalment, per acabar de completar el panorama arqueològic d'aquest moment, també es podria plantejar la possibilitat d'una fase fundacional per part de nuclis dels quals disposem de moltes menys dades, com serien Can Tiano, a l'Ametlla del Vallès, i Malhivern, a la Garriga.

Per tant, en resum, el que podem veure durant aquesta fase que abasta des de la segona meitat del segle I aC fins a finals del període augustal és una transformació intensa de l'estructuració territorial de la Laietània interior, cosa que implica una profunda reordenació de la zona impulsada especialment a partir de les reformes d'August (aban-

11. En aquest sentit, la bibliografia més recent parla d'una *villa* amb continuïtat fins al segle VI dC. I amb un conjunt d'estructures molt remarcables, incloent fins a dues-centes sitges, cinc *lacus*, vint-i-tres enterraments, diversos murs, etc. De nou, resulta evident la vinculació entre la producció ceràmica i la producció vinària en diferents fases de la seva existència i, per tant, es tracta d'un exemple de primer ordre a l'hora d'interpretar aquest procés de transformació de les estructures productives a la Laietània interior (Moro, 2012, p. 33-34).

12. L'esmentada manca d'un projecte científic d'intervenció en aquest jaciment fa que les referències que en tenim siguin escasses i, moltes vegades, poc precises. D'altra banda, probablement es pot vincular amb el jaciment proper de Santa Maria de les Feixes, dins dels mateixos terrenys de la masia de Can Canaletes. La troballa d'un mosaic romà sota l'església i de nivells i materials d'època romana fan probable que estiguem davant de la *pars urbana* de la vil·la. Sobre aquests jaciments, entre d'altres: Royo *et al.*, 1965; Barriol i Francès, 1992; Sánchez, 2005, p. 62-63; Francès i Gil, 2001; Francès i Guàrdia, 2010.

13. Per a una descripció detallada de les restes d'aquesta vil·la i dels diferents jaciments que s'hi relacionen, remetem al treball d'Uscatescu, 2004, p. 37-99.

donament dels *oppida*, aparició de les *civitates*, expansió de l'hàbitat rural dispers, reforma viària, etc.). Aquesta transformació devia suposar l'abandonament definitiu del model territorial ibèric previ i una organització que seguís pròpiament les formes d'ordenació i explotació del territori per part de Roma. I, en aquest context, les característiques de bona part dels assentaments identificats fan pensar en un paper fonamental de la producció vitivinícola com a motor d'aquests canvis.

3. EL PERÍODE JULIOCLAUDI A LA LAIETÀNIA INTERIOR: CONTINUÏTAT I APOGEU

El següent moment que interessa respecte a la qüestió de la producció vitivinícola a l'àrea laietana és el *període julioclaudi*, en referència amb la dinastia que ocupà el tron imperial entre la mort d'August (14 dC) i la mort de Neró (68 dC). Es tracta d'un període del qual, desgraciadament, tenim poques dades literàries per Hispània, però

que en certa manera significà l'intent de donar continuïtat a les reformes d'August i consolidar el seu model polític. En el cas del nord-est peninsular, i de la Laietània interior en particular, la situació és idèntica, amb poques referències literàries a aquesta fase, les quals s'han de complementar amb altres indicis, com els epigràfics o, especialment, els arqueològics.¹⁴

Evidentment, en el nostre cas són de nou les dades arqueològiques les que permeten resseguir l'evolució del territori laietà interior en aquest període d'uns cinquanta anys. Així, tot i la dificultat de diferenciar aquest període de l'anterior i del posterior a partir dels indicis materials, en general, sembla que es pot detectar una clara continuïtat pel que fa a l'estructura territorial originada durant l'època augustal. Poca cosa podem

14. En aquest sentit, per exemple, a l'àrea vallesana s'han recuperat diversos mil·liaris i documents epigràfics associats a personatges com Tiberi o Claudi que demostren que, com a mínim, es donà un manteniment de les actuacions públiques en el territori, tot i que normalment no implicaren la presència directa de l'emperador. Sobre aquestes actuacions: Oller, 2015, p. 277 i s.

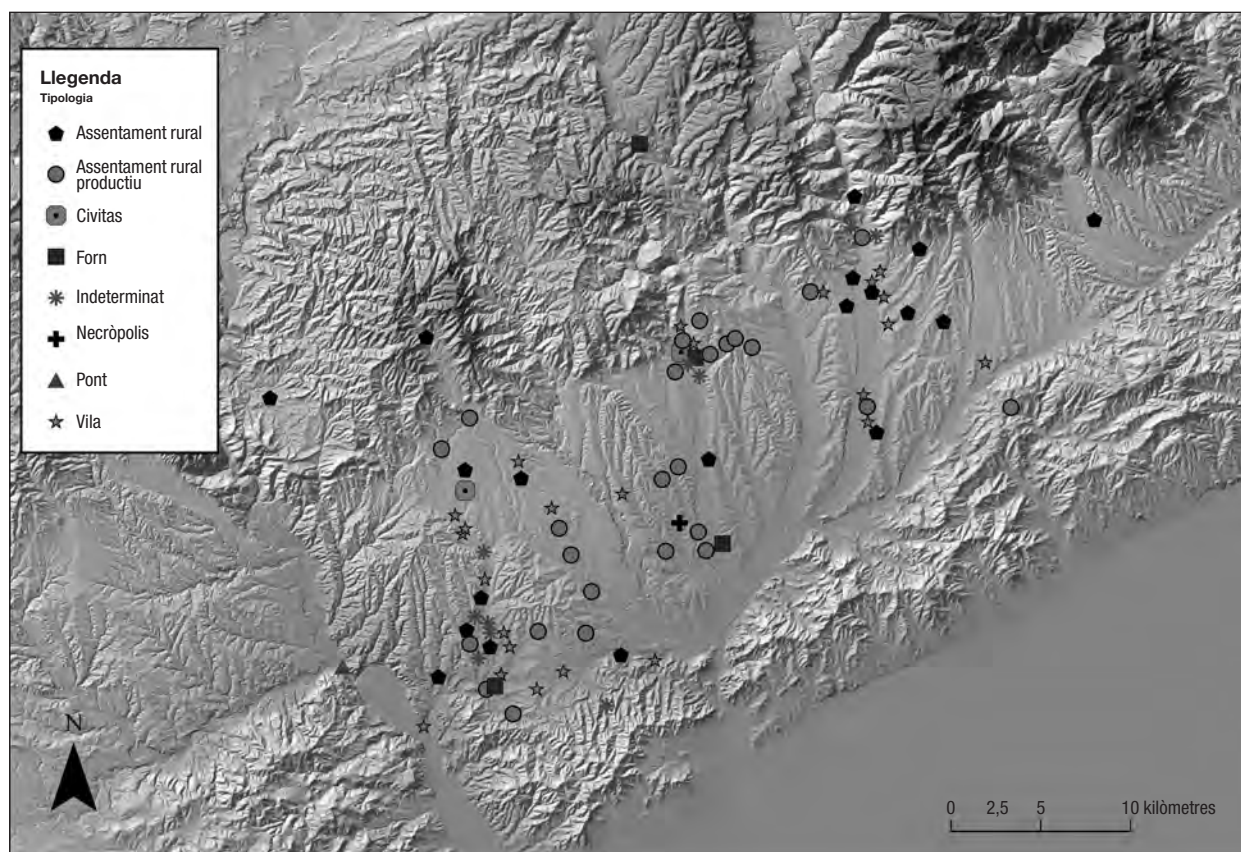

FIGURA 3. Jaciments documentats a la Laietània interior durant el període julioclaudi. Font: Imatge pròpia.

dir arqueològicament parlant pel que fa als dos nuclis que hem destacat com a centres vertebradors potenciat a partir del canvi d'era: *Egara* i Caldes. En ambdós casos, de fet, és la documentació epigràfica la que permet una millor aproximació a les seves respectives evolucions. Respecte als assentaments que hem considerat com a *villae* sorgides en època augustal, tots continuen en funcionament durant aquest període. En tenim exemples ja esmentats, com Can Pedrerol de Baix, Can Canaletes, Ca n'Oriol, Can Sant Joan, la Salut, Castellarnau, Can Cabassa, Can Jofresa, l'Aiguacuit, potser Can Tiano i el Remei, l'Antic Institut Manolo Hugué, Santa Digna (i potser Santa Maria de Llerona), Can Terrés (amb el desenvolupament de la seva zona termal) o les restes de Can Jaume i el Pati de la Rectoria. De tots ells, i amb poques excepcions, poc més podem aportar per a aquest moment més enllà del fet de parlar d'una continuïtat, tant en la seva estructuració com en la funcionalitat, principalment (però no únicament) vinculada a la producció vitivinícola o terrissaire.

A la vegada, tenim altres nuclis que sembla que tenien els orígens en aquest moment concret, amb una especial concentració a la part occidental vallesana. Així, a l'àrea de Sant Cugat, possiblement durant aquesta primera meitat del segle I dC, apareixerien les vil·les documentades al monestir de Sant Cugat i a Can Picanyol. En el primer cas, la troballa de restes de caràcter productiu, com sitges, dolis, un dipòsit amb paviment d'*opus signinum*, *lacus* o murs de tancament permetria parlar sense dubtes d'un nucli de producció rural (potser vinculat a l'elaboració de vi?), mentre que la presència de mil·liaris i fragments de marbre, juntament amb l'entitat obtinguda pel nucli a partir de l'època baiximperial, fa pensar en l'existència d'un assentament rural de certa entitat o *villa* amb *pars rustica* i *urbana* en aquest punt (Artigues *et al.*, 1997; Riu-Barrera, 2000; Miquel, 2000; Pancorbo i Cano, 2005). Pel que fa a Can Picanyol, tot i que els indicis són més minsos, sembla que es pot parlar d'un assentament amb dues zones diferenciades: una de productiva, associada a diverses sitges, dolis i paviments de *signinum*, i una altra de residencial, el millor indicatiu de la qual seria la troballa d'un hipocaust (Aguelo *et al.*, 2011).

Potser, però, l'àrea de més creixement en aquest sentit durant aquest període és el territori d'Egara. Aquí apareixen nous nuclis del tipus

villa, com Can Bosch de Basea, Can Bonvilà o Can Fonollet. El primer cas és el més interessant i més ben conegut. Es tracta d'un assentament que té l'origen a mitjan segle I dC i que destaca pel fet de ser un dels pocs casos de *villae* documentades al Vallès on s'ha pogut constatar de manera fiable tant l'àrea productiva com la residencial. Així, hi trobem una zona termal diferenciada en dues parts: un espai amb un *praefurnium* de planta quadrada i amb una petita dependència al costat i un seguit d'habitacions amb hipocaust identificades com a *caldarium* i *tepidarium* (Morral *et al.*, 1980). Malauradament, els indicis disponibles semblen situar aquestes estructures més aviat cap a una cronologia més tardana, potser entre els segles II i III, en un dels moments àlgids de l'assentament. Respecte a la instal·lació industrial, consisteix en un seguit de murs amb revestiment interior hidràulic, una piscina i dues dependències destinades a l'elaboració de líquids. La troballa, en una habitació, dels encaixos d'una premsa fa que els arqueòlegs es decantin per la producció vinícola. A això cal afegir-hi la informació oral sobre un possible forn ceràmic, destruït per la maquinària abans d'iniciar la intervenció, i un camp de *dolia* que possiblement se situava a la part alta del jaciment (Morral *et al.*, 1980, p. 17). La ceràmica recuperada (terra sigil·lada itàlica, TSI; terra sigil·lada sud-gàl·lica, TSSG) fa pensar en una cronologia altimperial per a aquest conjunt. D'aquesta manera, estaríem davant d'un altre assentament típic d'aquest període a l'àrea vallesana, amb una clara orientació productiva, possiblement vinculada al procés vitivinícola, que a poc a poc anà evolucionant arquitectònicament cap a una residència amb un cert luxe.

Els casos de Can Bonvilà i Can Fonollet són molt menys coneguts. Així, en el primer jaciment trobem que per a aquest segle I dC es documenta un petit conjunt de sitges i algun mur aïllat, precedents del gran desenvolupament de la vil·la a partir del segle II.¹⁵ Més pobres són encara les res-

15. Val a dir que hi ha un nombre important d'estructures (55 sitges i dos dipòsits de líquids) de cronologia indeterminada que, tot i que s'han associat al segle II dC, podrien correspondre a aquest moment. D'altra banda, creiem que, per la seva proximitat, aquest assentament es podria relacionar amb el de Torrebonica, on s'ha documentat un assentament rural amb restes emmarcades en el període entre mitjan segle I aC i el segle II dC. Sobre Can Bonvilà, vegeu: Fernández *et al.*, 1988. Per al cas de Torrebonica: Maese, 2000; Antequera i Ferrer, 2004.

tes disponibles per a Can Fonollet, on es documenta una zona residencial d'un moment altimperial indeterminat a partir de la troballa d'una cambra amb capçalera semicircular o exedra (Moro, 1990, p. 14). Finalment, i pel que fa a la part oriental vallesana, caldria remarcar l'assentament del Pla de les Parets, que aparegué a mitjan segle I dC i es mantingué durant tot el segle II. Ja a inicis del segle XX s'hi documentaren diverses estances amb presència de mosaics, però les darreres intervencions han confirmat l'existència d'un assentament del qual s'han conservat disset murs que englobarien una àrea d'uns 1.500 m². Es podria parlar d'una part residencial, amb troballa de paviments d'*opus tessellatum* i les restes d'un possible safareig i forn que definirien una petita zona termal. A la vegada, van aparèixer paviments d'*opus signinum* i un possible *lacus* que parlarien de l'existència també d'una àrea productiva (Gallardo, 1938, p. 51; Estrada, 1955, p. 19; Sala *et al.*, 2015). Per acabar, potser també es podria situar en aquest moment el sorgiment de l'assentament de la plaça de l'Església de Granollers, on en un moment indeterminat del segle I dC es crea una àrea porticada que estructuraria les parts *urbana* i *rustica* de la vil·la.¹⁶

Pel que fa als assentaments rurals de menys entitat o que no arribaren a desenvolupar-se fins a poder ser equiparats amb *villae*, es detecta també una continuïtat general en aquest període. Així, podem parlar de casos com Can Castelló, el Serrat d'en Perrotet, la Serra de Can Valls, Can Ventura de l'Oller, avinguda de Castellbisbal - Can Fatjó Oest, Sant Pau de Riu-sec, Sant Joan Nord, Can Ubach - Camí de Montmany, carrer del Mossèn Camil Rossell, Camps de Can Colomer, Mas Manolo, Can Carerac, Sant Miquel de Martres, Can Viladevall, Can Grau, Ca n'Illa, Can Mas, Can Vendrell o Can Cabot, en els quals no hi ha indicis de variacions en les estructures i funcionalitats anteriors.¹⁷ Volem remarcar que alguns d'aquests assentaments preexistents viuran ara un moment de cert auge, com seria el cas de

Can Marata, que cap als anys cinquanta de la centúria viu el moment de màxim creixement. Potser el cas més remarcable, però, seria el del centre productiu ceràmic de Can Feu. En aquesta fase es donà una reforma marcada per l'ampliació de les estructures de magatzem (amb l'aparició d'un nou camp de dolis), de les estances i del conjunt industrial terrisser, amb la construcció de dos forns més. Això marcaria un moment àlgid en la producció vinària i d'envasos ceràmics contenidors, principalment àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4 (Carbonell *et al.*, 1995, p. 297-298). Altres casos possibles són el de Can Llibants, a Cànoves i Samalús (Riu-Barrera, 2000, p. 62), o el de Can Collet, a Llinars, on es documenta un moment de cert auge de la producció amfòrica entre els governs de Claudi i de Neró (Jàrraga i Clariana, 2011, p. 418). Dins d'aquesta fase també trobaríem alguns exemples d'abandonament, com el del jaciment de les Sitges de Can Corbera, a Sant Quirze del Vallès, o el Camí de Can Grau, a la Roca del Vallès, que s'abandona cap a mitjan segle I dC.

Per acabar, també hem de parlar d'uns pocs assentaments de nova aparició en aquest període. Així, podríem citar el nucli de Can Noguera, a la Garriga, on es va determinar una primera fase d'ocupació del jaciment entre mitjan segle I dC i la primera meitat del segle II dC. En aquesta època es documentà un gran edifici utilitzat com a camp de dolis, juntament amb les restes d'un forn de pa o ceràmica i un possible *lacus* (Vila *et al.*, 1993, p. 36; Chorén i Salvadó, p. 2010). Amb molts més dubtes a causa de la migradesa de les dades disponibles, potser també podríem situar en aquest moment l'inici d'explotacions rurals com les de Can Pòlit i el carrer de Torrijos, 22, a Rubí, o el Mas Fuster, el Vèrtex de la Riera de Sant Medir i Can Marcet, a Sant Cugat del Vallès. Potser el cas més interessant és el de Can Pòlit, on J. Folch, a partir de la troballa d'estructures diverses (sobretot d'una cisterna) i de fragments d'argila recremada, plantejà la possibilitat de l'existència d'un forn ceràmic (Folch, 1993).

En resum, doncs, no sembla que el període julioclaudi impliqui grans transformacions en l'estructura territorial. Més aviat al contrari, es degué donar una consolidació dels canvis introduïts en el període augustal, de tal manera que el sistema de la vil·la continuà consolidant-se. Així, la majoria d'assentaments del tipus *villa* sorgits

16. Recordem que, en aquest cas, potser es podrien vincular aquestes estructures a una única gran vil·la situada sota l'actual Granollers: Uscatescu, 2004.

17. Cal ser, però, molt prudents, ja que en molts d'aquests casos el problema és que l'escassetat de dades arqueològiques impedeix inferir cap mena de dada concloent sobre aquest moment concret. Ara bé, sí que cal dir que en aquells jaciments on s'ha pogut excavar de manera més intensa i extensa, la sensació general és de continuïtat.

des de mitjan segle I aC es mantindrien en funcionament durant aquest període i sense gaires canvis. En alguns casos, ara es podria iniciar el creixement arquitectònic que portaria cap a les formes i estructures més típicament associades a la vil·la romana, vinculades als elements propis de la *pars urbana*. Però aquesta no és una situació general i, de fet, algunes de les vil·les més importants de la zona vallesana, com la Salut, Can Terrès o Can Jaume, ja en aquest moment haurien desenvolupat una *pars urbana* de primer nivell i amb elements certament luxosos. En molts altres casos, però, haurem d'esperar al final del segle I o inicis del segle II dC per comprovar aquestes transformacions, en un context socioeconòmic i polític divers. Pel que fa als assentaments rurals productius, tampoc hi hagué excessius canvis i creiem que es pot pensar en una continuïtat general en l'evolució d'aquests nuclis. En aquest sentit, sembla evident que la importància de la producció vitivinícola seguí sent fonamental, i prova d'això és que la major part de nuclis de producció vinària i terrisseries documentades en el període anterior segueixen funcionant o, fins i tot, en alguns casos, augmenten la capacitat productiva (Can Feu). A la vegada, el desenvolupament d'aquesta densa xarxa de *villae* i assentaments productius en el territori d'Ègara, juntament amb la que ja existeix al voltant del nucli termal de Caldes, reafirma la concepció d'aquests dos centres com a principals punts vertebradors del territori laietà interior des d'època augustal, que creixen de manera progressiva en l'àmbit econòmic (i, per extensió, social) i es preparen per a la consolidació definitiva en època flàvia.

4. EL TERRITORI DE LA LAIETÀNIA INTERIOR I LA PRODUCCIÓ VINÀRIA

Un cop vista l'evolució territorial en aquesta zona entre mitjan segle I aC i el final del període julioclaudi, cal que fem una recapitulació sobre els indicis que permeten deduir la comentada importància de la producció vinària en aquest territori, la seva estructuració i les implicacions socioeconòmiques que té. Així, hem vist que a partir de la segona meitat del segle I aC es donà una gran transformació en la manera d'explotar el territori a la zona laietana; un canvi que arrencà a principis

d'aquest segle, però que tingué el moment clau a partir del govern d'August. D'aquesta manera, el territori laietà començà a estar estructurat a partir d'uns patrons econòmics plenament romans: amb les *villae* com a nuclis centrals i amb el vi com a producte estrella. De fet, fou aleshores quan començà el ja esmentat *boom* del vi laietà, un període que s'estengué durant el segle I dC i que convertí la Laietània en un centre econòmic de primer ordre, perfectament integrat dins dels circuits comercials imperials. Òbviament, tot aquest fenomen tingué importants implicacions socials i, de fet, un dels grans debats sorgits arran d'aquesta qüestió ha estat qui dirigí i protagonitzà l'auge de l'activitat vitivinícola i terrissera associada a la Laietània.¹⁸

Per tant, aquest fenomen de plena integració en els circuits econòmics imperials a la Laietània interior s'evidencia fonamentalment gràcies a la implantació i difusió del model d'explotació territorial basat en la *villa* i, a la vegada, mitjançant una orientació econòmica molt enfocada cap a la producció vitivinícola. Centrant-nos en aquest darrer aspecte, val a dir que l'arqueologia ha mostrat com la producció de vi s'havia iniciat prèviament a la segona meitat del segle I dC a l'àrea laietana, amb casos especialment interessants com el de l'assentament de Ca l'Arnau, a Cabrera de Mar, on es documentà una orientació econòmica cap a la producció vitivinícola des del primer quart de segle I dC i la creació d'un centre terrissaire amb una producció de contenidors amfòrics, entre altres materials, durant el segon quart, després de l'amortització de les estructures de l'assentament.¹⁹ A partir d'aquestes descobertes, els arqueòlegs plantegen la possibilitat que el primer nucli de producció vinícola de la Laietània fos la vall de Cabrera de Mar, en vinculació direc-

18. Qüestió, aquesta, que no tractarem ja que és analitzada amb detall en un altre dels capítols d'aquest volum.

19. Per al cas de Ca l'Arnau: Cela *et al.*, 2000; Martín Menéndez, 2004. Un altre cas similar, tot i que fora de la vall de Cabrera, el trobem al nucli d'Illa Fradera, a *Baetulo*, on a partir de mitjan segle I aC es constituí un gran centre productor amfòric amb sis forns i diversos àmbits vinculats al procés de producció i emmagatzematge del vi, cosa que el convertí en un dels principals tallers de tota l'àrea laietana. Prop d'aquest, a Can Peixau, trobem un altre centre de producció amfòrica de primer nivell i cronologies similars, cosa que reforça l'àrea de la desembocadura del Besòs com un altre punt fonamental de l'evolució de la producció del vi laietà: Antequera *et al.*, 2010, p. 180 i s., i p. 196 i s.; Antequera *et al.*, 2011, p. 280-287.

ta amb la seva importància com a centre polític i administratiu en època ibèrica i republicana (Martín Menéndez i García, 2007, p. 72-79 i 80-81). Sigui com sigui, el que resulta evident a partir de les dades arqueològiques, epigràfiques i literàries és que la zona laietana, a partir del segle I aC, passa de ser una àrea bàsicament importadora de vi a ser una zona eminentment exportadora (Miró, 1982, p. 20-26). En aquest sentit, les referències literàries al vi laietà per part d'autors com Marcial (*Epigrammata*, I, 26, 9-10 i VII, 53, 1-10) deixen fora de dubte la importància d'aquesta àrea com a punt productor vitivinícol de primer nivell i, a la vegada, un passatge de Plini (*Naturalis Historia*, XIV, 71) permet especificar al voltant de l'existència d'una producció diferenciada com és la de *Lauro*, avui en dia identificada a la zona del Vallès Oriental.

No entrarem en detall sobre aquestes qüestions, que són tractades amb profunditat en un altre capítol d'aquesta publicació, però senzillament recordarem com els indicis arqueològics, epigràfics i literaris coincideixen a plantejar que la producció de vi de *Lauro* s'hauria de situar en

diversos establiments de l'actual Vallès Oriental.²⁰ D'aquesta manera, tenim ben documentada l'existència d'una producció de vi dual a l'àrea laietana: una de menys qualitat, identificada amb el vi laietà de Marcial, i una de més bona i de qualitat, identificada amb el vi de *Lauro* de Plini. En el cas del vi laietà que comenta Marcial, i a diferència del cas de *Lauro*, resulta complicat poder especificar-ne l'àrea de producció i, a manca de més dades per esclarir-ho i tenint en compte el gran nombre de terrisseries i punts de possible producció vinícola documentats, considerem que seria aquell vi que es produeix de forma genèrica a la resta de la Laietània, de manera que també comprèn el Vallès Occidental.

Per tal de poder determinar amb certesa l'inici i la importància d'aquesta producció vitivinícol a la zona vallesana, cal anar novament als indicis

20. Al nostre entendre, hauria de tenir com a punt central l'àrea situada al voltant de la *civitas* termal de Caldes de Montbui. Per a un tractament amb més detall de la nostra proposta al voltant d'aquesta qüestió: Oller, 2015, p. 254-256. En general, sobre la *Lauro* vinícola: Pascual, 1998; Aguilar, 2005.

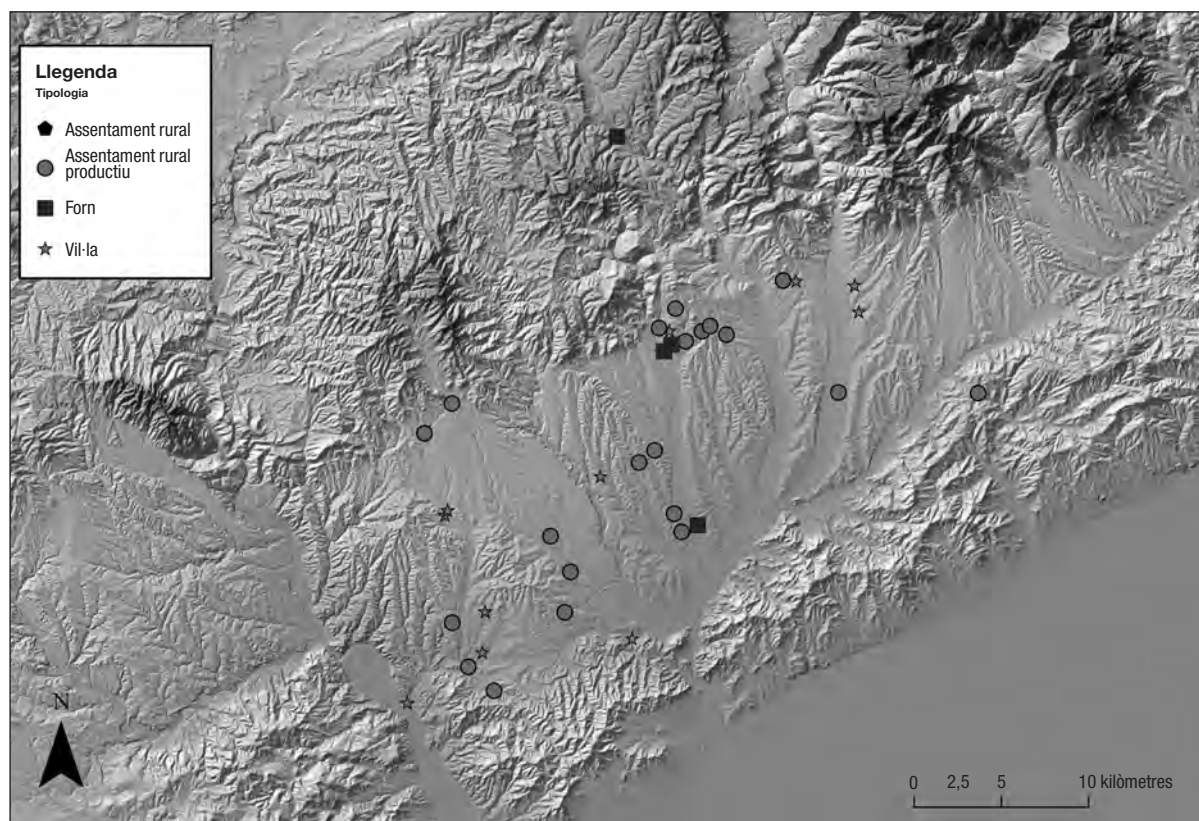

FIGURA 4. Jaciments vinculats de manera segura o probable a la producció vitivinícol o terrissaire entre els períodes augustal i julioclaudi a la Laietània interior. Font: Imatge pròpia.

arqueològics. Així, hi ha dos indicis fonamentals per poder determinar l'existència d'aquesta activitat productiva: la presència d'elements associats al procés d'elaboració del vi i l'existència d'indicis que mostrin una activitat terrissera vinculada a la creació de contenidors amfòrics destinats al transport del vi. Evidentment, existeixen greus problemes metodològics a l'hora d'identificar un assentament que produeix vi, per exemple per diferenciar-lo d'un altre que produeix oli; ara bé, hi ha diversos elements que poden servir per dur a terme aquesta identificació, sempre mantenint-nos en un pla de certa prudència (Brun, 2004, p. 7 i s.).

Així doncs, quins assentaments es podrien vincular amb la producció vitivinícola a la Laietània interior? Trobem diversos casos interessants ja esmentats anteriorment, com el de Sant Joan Nord, on la realització d'anàlisis sedimentològiques ha permès determinar que l'orientació productiva principal anava encaminada cap a l'oli, tot i que sembla que aquesta producció va començar a inicis del segle II dC, quan s'amortitzarien les estructures vinculades al vi (Caballé, 2003). Per tant, seria un cas de probable canvi en l'orientació productiva. Igualment, s'ha pogut evidenciar la producció vinícola a l'assentament de Can Feu, on la realització d'anàlisis antracològiques ha permès documentar la presència de raïm en els dos magatzems de dolis identificats des d'un primer moment de funcionament de l'establiment. Així, ja a partir d'època augustal es constata l'elaboració de vi, a partir de la documentació de restes de carbons de *Vitis vinifera*; unes restes que no apareixen en l'assentament ibèric tardà previ i que mostrarien que la producció vitivinícola s'inicià precisament a finals del segle I aC i es va mantenir fins a finals del segle I dC (Carbonell i Folch, 1998).

Un altre cas on està ben documentada la producció de vi és el de la ja esmentada vil·la de Can Pedrerol de Baix, potser el millor exemple que tenim d'aquests nuclis especialitzats en el món vitivinícola, ja que s'hi uneixen els indicis d'instal·lacions productives relacionades amb el vi, la presència d'un centre terrissaire i una situació estratègica en relació amb la xarxa viària i fluvial. Un altre assentament singular en aquest sentit a l'àrea occidental és el de la Salut, on també conflueixen elements que permeten parlar d'una producció de vi, juntament amb un centre terrissaire i una vinculació directa amb la via Augusta com a *mansio*.

Igualment, podem parlar de Can Bosch de Basea, on ja hem vist que la identificació d'estructures vinculades a l'elaboració de líquids, juntament amb els encaixos d'una premsa, ha fet que es proposi una vinculació amb la producció de vi. Per acabar amb l'àrea occidental, remarcuem el cas del Mas Fuster, a Sant Cugat, jaciment en el qual s'identifiquen diversos murs, un paviment de *signinum* i deu sitges, però del qual cal destacar sobretot la troballa d'un lot d'eines agrícoles romanes. Especialment interessant és la recuperació d'eines específicament vinculades a l'elaboració del vi, com una *falcula vineatica* (Aguelo, 1992, p. 17; Terrats, 1994, p. 11-19; Aguelo, 1996, p. 39).

Pel que fa a la zona oriental, també s'ha d'esmentar el cas de la vil·la de Santa Digna, de nou per la presència d'elements relacionables amb l'elaboració de vi i per la seva situació estratègica, al costat de la via del Congost. En aquests casos, doncs, estem davant d'assentaments on la combinació d'estructures productives vinculables al vi (camps de dolis i dipòsits, principalment), juntament amb indicis de producció terrissaire com forns i una situació excel·lent respecte a la xarxa viària, fa pensar que es tractava efectivament de nuclis associats al procés vitivinícola.

A més d'aquests jaciments, en trobem d'altres on possiblement també s'elaborava vi (per la troballa de dipòsits, dolis, *lacus*, etc.), però on els indicis no són prou importants per poder assegurar amb certesa que no es tracta d'altres activitats, com la producció d'oli, i, per tant, cal ser prudents a l'hora d'analitzar-los. Són casos com els de Sant Pau de Riu-sec, Can Marata, Camps de Can Colomer, l'església parroquial de Sant Esteve de Granollers, els dolis de l'assentament de la Serra de Can Valls, el nucli de Castellarnau, Can Oriol, les Vinyes dels Tremolencs o Can Tiano. Un jaciment que creiem que cal destacar en aquest grup és el de Santa Maria de Llerona, a les Franqueses del Vallès, que tradicionalment s'ha volgut identificar amb el nucli de *Lauro* (Estrada i Villaronga, 1967, p. 145 i s.). En realitat, els indicis arqueològics trobats sota l'església actual permeten parlar d'una zona productiva amb la base d'una possible premsa, una sitja i alguns murs. Si a això hi afegim els indicis de l'existència d'una zona residencial de cert luxe (tessel·les de mosaic, una làpida i elements ornamentals i funeraris) i la certesa que era una zona productiva de vi a partir d'exemples propers ben coneguts o de les refe-

rències de la documentació medieval,²¹ podem pensar en l'existència d'una vil·la amb una activitat de tipus vitivinícol en aquest punt. Desgraciadament, però, la manca d'una intervenció arqueològica en extensió ha fet que no es puguin documentar elements que permetin obtenir una cronologia acotada, de manera que és impossible determinar el moment inicial de l'assentament.

Passem ara a assentaments on es documenta activitat terrissaire relacionada amb contenidors amfòrics per al transport del vi; per sort, aquests resulten més senzills d'identificar. I la zona vallesana resulta especialment fèrtil en aquestes terrisseries per a aquest moment entre època augustal i julioclàudia. En alguns assentaments, el que registrem senzillament són indicis d'un punt de producció terrissaire, sense poder determinar el tipus de producció o si incorporava també la producció de contenidors amfòrics vinaris. És el cas d'establiments rurals com l'avinguda de Castellbisbal - Can Fatjó Oest, Can Forns, Can Ubach - Camí de Montmany, el Forn de la Noguera, l'establiment del carrer del Mossèn Camil Rossell o el forn de la vil·la de Can Cabassa. En altres casos, però, sí que es pot relacionar la presència de forns ceràmics amb la producció amfòrica, cosa que converteix aquests establiments en exemples fonamentals per confirmar el creixement i la importància de l'activitat econòmica al voltant de l'elaboració i el transport del vi.

En primer lloc, podem tornar a esmentar els casos de Can Pedrerol de Baix, la Salut i Can Feu. En el primer nucli, estaríem davant d'un dels principals centres productors d'envasos amfòrics de la Laietània, gràcies no només a les estructures de combustió i a l'abundant nombre de restes ceràmiques identificades al jaciment, sinó també al descobriment de nombroses àmfores amb marques provinents d'aquest taller en diferents derelictes documentats per la Mediterrània, especialment al golf de Lleó (Pascual, 1991, p. 173; Carreras, 2009, p. 166-168; Revilla, 1995a, p. 199-202). A la Salut trobaríem una situació similar, amb un forn amfòric documentat i diverses marques que s'associen a aquest taller terrissaire

(Casas, 1987; Revilla, 1995a, p. 210-212). Pel que respecta a Can Feu, s'evidencia la producció ceràmica en un primer moment gràcies a la troballa d'un pou d'aigua, una bassa de decantació i un gran forn. Poc després es donà un canvi que implicà un augment de la producció, amb dos nous forns i una nova bassa, el pas a noves formes amfòriques i segells diferents dels que es documentaven en un primer moment, cosa que possiblement mostra un canvi en l'estructura productiva de l'assentament. El complex industrial ceràmic produí des d'un inici l'àmfora Pascual 1 i, a partir de mitjan segle I dC, es passà a la forma Dressel 2-4 (Carbonell i Folch, 1998; Revilla, 1995a, p. 213-216).

També properes al gran eix comercial que representava el Llobregat, tenim aquelles zones productives terrissaires situades al voltant de l'actual Terrassa, en què destaca la vil·la de Can Jofresa, amb una primera fase que arrenca en època augustal, de la qual es documenten tres forns ceràmics que devien produir *lateris*, *tegulae*, *imbrices*, àmfores i ceràmica comuna (Casas *et al.*, 1986, p. 72). De la mateixa manera, l'assentament del Serrat d'en Perrotet, tot i l'escassetat de dades, podria estar relacionat amb un centre productor d'àmfores Dressel 2-4 (Oller, 2012b, p. 98-99). Desplaçant-nos cap al sud, a la zona de Cerdanyola, trobem la possible vil·la de Can Canaletes, on hi hauria indicis en aquest sentit a partir de la troballa d'un forn i un possible enderroc amb abundants restes d'àmfora, materials de construcció i ceràmica sigil·lada (principalment TSSG).²² Si ens dirigim cap a la part central del Vallès, trobem el jaciment de Can Ventura de l'Oller; com hem vist prèviament, un assentament rural productiu del qual s'ha conservat en bon estat un forn de producció d'envasos vinaris, segurament en funcionament entre època augustal i finals del segle I dC (Sanmartí *et al.*, 1993, p. 274; Revilla, 1995a, p. 218).

Finalment, cal que entrem a la part oriental del Vallès, on se situa la principal àrea de concentració de la producció terrissera laietana interior, amb la major part d'aquests assentaments a la zona al voltant de Caldes. Aquest fet, sens dubte,

21. Així, el Cartulari de Sant Cugat (CSC) mostra com en època medieval encara es produïa vi en aquesta zona de les Franqueses quan fa referència al nucli de Santa Digna, que ja hem vist que en època romana també participava en aquesta producció: *in vineas de Santa Digna* (CSC, 130, any 978), *vineas de Santa Digna* (CSC, 890, any 1127).

22. Alhora, cal tenir en compte l'esmentada existència de l'assentament de Santa Maria de les Feixes, situat a tocar de Can Canaletes, amb indicis de la presència d'un enderroc a partir de la troballa d'abundants restes ceràmiques i un motlle per a ceràmica sigil·lada. Tot plegat reforça la idea que estem davant d'una mateixa vil·la, la qual tindria una zona productiva vinculada a l'activitat terrissaire: Pascual, 1991, p. 181; Revilla, 1995a, p. 217.

és degut a la bona qualitat de les argiles d'aquesta zona, però també al fet que coincideix amb la comentada àrea productiva vitivinícola de *Lauro*. Així, un dels exemples més ben coneguts és el del Mas Manolo, del qual tenim notícies orals de l'existència d'un forn de producció d'àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4 amb marques diverses. Pel que fa a les estructures documentades en excavació, aparegueren per a la primera fase, que nasqué a finals del segle I aC, dos forns ben conservats orientats a la producció de vaixel·la de cuina i taula. Per tant, tindríem un centre terrissaire en aquest moment, en el qual segurament hauríem de col·locar el forn amfòric que no s'ha conservat fins avui en dia. De fet, en les campanyes arqueològiques es documentà un nombre abundant de restes ceràmiques d'àmfores Pascual 1 i Dressel 2-4, algunes d'elles amb defectes de coccio. Per tant, sembla que hi hauria indicis de l'existència de l'enderroc associat a aquest forn que no s'ha conservat (Barrasetas i Monleón, 1995, p. 90; Revilla, 1995a, p. 221). Un altre establiment menys conegut per la manca d'intervencions arqueològiques en extensió és el de Sant Miquel de Martres, on es documentà un forn ceràmic que produïa Pascual 1 i Dressel 2-4 amb presència de diverses marques amfòriques que Pascual identificà com a pròpies d'aquest centre productor (Pascual, 1977, p. 57-58; Pascual, 1991, p. 181). Més complexos d'interpretar per la manca total de registre arqueològic són els jaciments de Can Viladevall i, especialment, el de Can Carerac, on sembla que es documentà l'enderroc d'un forn amfòric (Revilla, 1995a, p. 222).

Per acabar amb la zona de Caldes, val a dir que a l'interior del nucli actual també s'han trobat indicis de l'existència de forns per a aquest moment als jaciments del carrer d'Espartero, amb un enderroc de forn amfòric amb fragments de Pascual 1 i Dressel 2-4 (Pascual, 1977, p. 55), al carrer de Balmes / Santa Eulàlia, on de nou Pascual parla d'un establiment on es podrien haver elaborat recipients amfòrics també de Pascual 1 i Dressel 2-4 (Pascual, 1977, p. 54-55; Revilla, 1995a, p. 219), i als carrers de les Escoles Pies, de Buenos Aires i de Torres i Sayol, amb la possible existència d'un forn. Cal remarcar que, ateses la coincidència en la cronologia i la proximitat d'aquests nuclis, creiem molt probable que tots estiguessin vinculats a la zona productiva de la gran vil·la romana de l'Antic Institut Manolo Hugué. En

aquest assentament, situat a prop del nucli termal, amb posterioritat a una ocupació ibèrica tardana apareix una fase imperial formada per un gran pòrtic monumental que devia donar accés a un possible magatzem de dolis. La importància de les restes fa pensar en l'existència a Caldes, en aquest moment, d'una gran vil·la segurament vinculada al nucli termal. En coneixem part de la *pars urbana*, a partir de la monumentalitat de restes com les del pòrtic i la troballa d'elements de cert luxe com estucs o marbres.²³ Però també en coneixem la *pars rustica*, vinculada a la producció agrícola (possiblement vitivinícola, segons indiquen les restes de dolis) i ceràmica, amb tots aquests forns que indiquen una producció certament elevada i destinada a l'emmagatzematge i transport del vi produït a la zona (Folch *et al.*, 1991). En darrer lloc, i ja fora de l'àrea de Caldes, encara podem parlar de tres assentaments relacionats possiblement amb la producció amfòrica i dels quals ja hem parlat prèviament, com Can Collet, a Llinars, o Can Vendrell i Can Cabot,²⁴ situats a Santa Eulàlia de Ronçana.²⁵

5. CONCLUSIONS: LA PRODUCCIÓ VINÀRIA COM A MOTOR SOCIOECONÒMIC DE LA LAIETÀNIA INTERIOR

Així doncs, els indicis arqueològics i epigràfics serveixen per confirmar les fonts literàries, de

23. No podem oblidar tampoc la presència d'indicis d'hàbitat romà en aquesta zona propera, com les dues habitacions amb mosaics del carrer de Buenos Aires, el cap femení de marbre del carrer de Bellit o la làpida de marbre dedicada a Isis trobada al carrer de Sant Salvador. Tots aquests elements, amb tota la prudència possible, podrien haver estat vinculats a aquesta *pars urbana*.

24. A aquests exemples hi voldríem afegir l'hipotètic cas de Can Banús II, a Santa Perpètua de Mogoda, on es documentà un forn del qual, desgraciadament, l'escassetat de materials recuperats impedeix determinar la cronologia exacta. La seva situació en clara relació amb la riera de Caldes, però, fa que no es pugui descartar un origen en aquest moment cronològic i en vinculació parcial amb la producció amfòrica. Sobre aquest forn: Barrasetas i Revilla, 2004, p. 566-574.

25. També a Santa Eulàlia trobem el jaciment de la Bastida, on s'han documentat dos forns ceràmics. Malauradament, es tracta d'un jaciment poc conegut i del qual no podem determinar amb exactitud la cronologia (més enllà de situar-lo entre l'època tardorepublicana i l'altimperial) ni la funcionalitat, tot i que cal remarcar que s'hi ha trobat ceràmica comuna, vaixel·la fina i material constructiu, però no fragments amfòrics (Oller, 2012b, p. 625-626).

tal manera que podem comprovar empíricament com, a partir d'època augustal, la producció vitivinícolica i les indústries associades, com la terrissera, experimenten un gran increment i es converteixen en un gran pol econòmic a l'àrea laietana i, més concretament, a la seva part interior.²⁶ D'aquesta manera, es generen dues àrees principals orientades cap als grans eixos viaris i econòmics que porten cap al mar.²⁷ Per una banda, el Llobregat, cap on devien dirigir la producció vinícolica i amfòrica nuclis com Can Pedrerol de Baix o Can Jofresa i, molt probablement, la Salut i Can Feu. I per altra banda, l'eix del Congost-Besòs, que devia acumular la producció de centres com Can Ventura de l'Oller, Can Cabot, Can Vendrell i els diversos establiments situats al voltant de Caldes, com Mas Manolo o Can Carerac.²⁸ La producció vitivinícolica laietana, doncs, tot i originar-se ja en la primera meitat de segle, tingué l'inici del seu punt àlgid durant la segona meitat de centúria, i es mantingué de manera ininterrompuda com a mínim fins al darrer quart del segle I dC.

Com dèiem, de manera paral·lela a l'elaboració del vi va créixer la indústria associada a la producció dels seus contenidors ceràmics, les àmfores, en molts casos amb les dues parts del procés productiu en el mateix assentament, cosa que demostra una important integració productiva i un alt desenvolupament tècnic. De fet, el creixement de la producció amfòrica seria un indicatiu més per comprendre el paper destacat del vi laietà en els circuits comercials imperials. Així, ràpidament es passà de crear imitacions d'àmfores itàliques com la Dressel 1 o la Lamboglia 2 a elaborar formes pròpies generades a la mateixa

Tarraconense: primer la laietana/tarraconense 1, que seria un pas intermedi cap a una forma ja totalment romanitzada com és la Pascual 1. Aquesta, a finals d'època augustal o a l'inici del mandat de Tiberi, fou substituïda per la Dressel 2-4, que visqué aleshores el moment de màxima expansió i que trobem per tot l'imperi.²⁹

La troballa d'aquestes àmfores amb marques laietanes en diferents derelictes mediterranis i assentaments en diversos punts de l'imperi, com el dels Ullastres, el Cap del Volt, Port-la-Nautique, Saint Raphael o Diano Marina (Liou, 1987, p. 271-284), permeten comprovar que la producció vinícolica laietana estava pensada per a l'exportació; exceptuant el cas de la producció de *Lauro*, la troballa d'aquestes àmfores en zones allunyades de frontera com Britània o Germània, juntament amb les referències dels autors clàssics, fa pensar en un vi de poca qualitat destinat principalment a les legions de l'exèrcit imperial. De fet, l'epigrafia amfòrica ha permès restituir, més o menys, el trajecte que devia seguir el vi laietà, i el tarraconense en general, dins dels circuits comercials imperials, i mostra una extensió força remarcable d'aquestes produccions laietanes (Carreras, 2009b, p. 170).

Tot plegat, doncs, mostraria perfectament la integració de les produccions laietanes dins del sistema econòmic i comercial imperial. En el cas de la Laietània interior, queda fora de dubte el seu paper cabdal dins d'aquest sistema comercial, amb la presència de múltiples centres de producció vitivinícolica i terrissaire que, com hem dit, dirigien els seus productes cap al comerç marítim a partir de l'eix del Llobregat per la part occidental i del Besòs per l'oriental. En aquest sentit, l'anàlisi de les marques amfòriques permet confirmar aquesta hipòtesi, ja que veiem com dos dels principals centres de rebuda i redistribució de les àmfores laietanes foren *Baetulo* i *Barcino*. D'aquesta manera, els indicis porten a pensar que *Baetulo* rebia la producció vinària provinent de l'àrea central i oriental vallesana, principalment dels establiments productius situats al voltant de Caldes, mentre que la fundació de *Barcino* permeté la concentració i redistribució de la produc-

26. A això cal afegir-hi el fet que les anàlisis paleoambientals han detectat indicis d'una intensificació de l'explotació de la terra, que tindrien relació amb aquest creixement de la producció detectat a la costa central catalana i la seva part interior: Riera i Esteban, 1994, p. 19-20; Riera, 2005, p. 105.

27. I que devien estar en relació amb fondejadors i ports, actualment molt poc coneguts pel que fa a la costa del nord-est peninsular. En el nostre cas, només podem remarcar l'important ancoratge de les Sorres com a punt segur de fondeig. De manera general sobre aquesta qüestió: Izquierdo, 2009.

28. En aquest sentit, les anàlisis arqueomètriques i de pastes ceràmiques han vingut a confirmar aquesta idea d'una doble vessant productiva relacionada amb el vi i els seus contenidors a la zona vallesana. Així, es defineixen dos eixos o regions: l'anomenada Àrea del Vallès Occidental (al voltant de l'eix *Egara-Arrago*) i l'Àrea del Vallès Oriental o zona de *Lauro*. Per a més informació sobre aquesta hipòtesi: Williams, 1995; Comas i Carreras, 2008.

29. De fet, en la major part de terrisseries catalanes trobem una producció amfòrica múltiple, que combina normalment Pascual 1 i Dressel 2-4, fenomen que hem pogut comprovar perfectament en el nostre territori (Villanueva, 1994, p. 109; Tchernia, 1986, p. 144; Revilla, 1995a, p. 41; Aguilar, 2005, p. 9).

ció provinent de la part occidental del Vallès i del Baix Llobregat,³⁰ i es convertí en un punt fonamental per comprendre la consolidació i expansió de la xarxa productiva i comercial del vi laietà, la qual tindria el moment de màxim apogeu entre el 15 i el 25 dC, sens dubte en relació amb la fundació de la colònia.³¹

Tota aquesta estructura productiva es mantingué sense gaires canvis fins a l'època flàvia, però a partir de finals del segle I dC els indicis arqueològics a la Laietània interior mostren una certa regressió dels assentaments vinculats a la producció i el transport del vi, en un procés que continuà durant tot el segle II dC (Oller, 2015, p. 304-305). De fet, l'època flàvia suposaria el moment de consolidació i finalització del procés d'integració d'aquest territori dins de les estructures imperials romanes, especialment a partir de la municipalització dels seus assentaments principals (Oller, 2015, p. 285 i s.). En l'àmbit territorial, però, es pot començar a observar aquest fenomen de certa regressió amb l'abandonament de diversos establiments vinculats tant a la producció vitivinícola com a la terrissaire, que no superarien el pas cap al segle II. En tenim exemples remarcables, com els de Can Ventura de l'Oller, carrer del Mossèn Camil Rossell, Serrat d'en Perrotet, Can Carerac, Ca n'Illa, Can Collet,³² Can Vendrell i possiblement Sant Miquel de Martres (Oller, 2015,

p. 303). A la vegada, d'altres establiments de certa entitat pateixen una reorientació productiva que en diversos casos implica l'abandonament de la producció vinculada al vi. Per exemple, seria el cas de Can Pedrerol de Baix (Moret *et al.*, 2013, p. 26-27), Can Feu (Carbonell *et al.*, 1991, p. 153; Carbonell *et al.*, 1993, p. 279; Carbonell *et al.*, 1995, p. 230), Can Jofresa (Casas *et al.*, 1986, p. 72) o Mas Manolo (Barrasetas *et al.*, 1995, p. 90).

Evidentment, en cap cas podem parlar d'un abandonament total de la producció vinària en aquesta zona i, de fet, tenim diversos assentaments relacionats amb la producció vinària que continuen funcionant sense canvis, com per exemple els casos de Can Cabot, l'establiment del carrer de Balmes / Santa Eulàlia de Caldes, la villa de Ca n'Oriol o el jaciment de Mas Fuster. En qualsevol cas, sí que és innegable una certa contracció del model productiu vinculat amb el vi laietà, fet que ha generat un debat historiogràfic en relacionar-se amb les referències a les fonts literàries sobre l'edict de Domicià. L'edict implicava, suposadament, una actuació del darrer emperador flavi destinada a protegir la producció de vi italiana de les exportacions provincials, les quals van ser frenades de manera expeditiva. En realitat, es disposa de pocs indicis per corroborar l'impacte d'aquestes intervencions, de tal manera que es tendeix a relativitzar l'edict en el cas de les províncies hispanes (Tchernia, 1986, p. 223; Pereira, 1987, p. 350-353).

Per tant, podem parlar d'una regressió en la producció vitivinícola i terrissaire, però en cap cas d'una aturada definitiva. D'aquesta manera, més aviat el que podem intuir és una reestructuració de la producció a l'àrea laietana interior que provocaria aquesta nova orientació productiva, la qual deixaria d'estar enfocada eminentment cap al vi. Explicar aquest fenomen resulta complex, però és interessant veure com el període de finals del segle I dC i la primera meitat del segle II dC implica la consolidació de les elits laietanes en els àmbits socioeconòmic i polític, amb el moment de màxim apogeu tant de les *civitates* d'Egara i Caldes com de les principals *villae* de la zona, especialment la *villa* de Granollers; unes elits enriquides gràcies fonamentalment als rèdits obtinguts de la producció vinària i que, per raons difícils de determinar, a partir d'aquest moment enfoquen les seves explotacions agràries cap a al-

30. Aquesta producció es complementava amb la producció provinent del pla de Barcelona o de la mateixa colònia, tal com confirmen els estudis realitzats a la important terrisseria de Santa Caterina: Aguelo *et al.*, 2005; Aguelo *et al.*, 2006.

31. En aquest sentit, Berni i Carreras defensen un cert desequilibri en el desenvolupament econòmic entre les parts occidental i oriental del Vallès, prèviament a la fundació de *Barcino*. Així, la presència de nuclis urbans com *Baetulo* i *Iluro* hauria estimulat des d'inicis del segle I aC la producció de l'àrea oriental, que hauria tingut una major evolució en l'àmbit econòmic. La fundació de *Barcino* va permetre equilibrar la situació en relació amb la zona occidental i contribuï a descentralitzar la producció de vi laietà. D'aquesta manera, Berni i Carreras defensen la importància bàsica de la motivació econòmica en la fundació de la colònia augustal. Sobre aquesta qüestió: Berni i Carreras, 2001.

32. En el cas de Can Collet, Jàrraga i Clariana plantegen una possible continuïtat en la producció amfòrica fins als segles II i III dC a partir de la documentació d'alguns fragments del que consideren forma Dressel 2-4 evolucionada. Ara bé, sense poder descartar aquesta possibilitat, l'escassetat dels fragments recuperats i les dificultats d'identificació d'aquesta tipologia fan que siguem prudents sobre aquesta possibilitat i ens decantem per un abandonament de la producció en aquest assentament que se situaria al darrer quart del segle I (Jàrraga i Clariana, 2013, p. 417).

tres tipus de produccions (Oller, 2015, p. 310-311). Tot i així, com ja hem dit, ni molt menys s'acaba la producció de vi a l'àrea laietana en aquest moment i, de fet, se'n documenta, de manera general a la província de la Tarraconense, una continuïtat en l'elaboració en els segles II i III dC. Així, el manteniment més enllà del segle II dC d'una tercera part dels tallers actius a finals del segle I dC mostra l'existència d'aquesta activitat productiva, com a mínim pel consum local, en un context socioeconòmic i polític que estaria anticipant els importants canvis succeïts a partir del segle III dC (Brun, 2009, p. 18; Carreras i Berni, 1998, p. 271).

En el cas específic de la Laietània interior, estem, de nou, davant d'un magnífic exemple d'aquest procés, amb l'abandonament de bona part dels assentaments típicament vinculats a la producció vitivinícol·la i terrissaire que havíem documentat en moments anteriors, com els de Can Pedrerol de Baix, la Salut, Can Jofresa, Can Cabot, Can Viladevall, Mas Fuster o algun dels assentaments vinculats a la zona productiva de Caldes, com el del carrer de Balmes / Santa Eulàlia (Oller, 2012a, p. 547). Hem vist que alguns d'aquests nuclis ja havien patit una certa reorientació productiva a la segona meitat del segle I dC i, per tant, sembla que estaríem davant d'un procés continuat que implicaria aquesta reorientació productiva i, probablement, una reorganització de l'estructuració de la propietat de la terra.

És en aquest sentit, doncs, que podem entendre els diversos canvis en l'estructura territorial rural a la zona, amb l'abandonament d'aquest conjunt de nuclis rurals, acompanyat del sorgiment de nous assentaments i el reforçament d'altres. Especialment interessants per veure les transformacions al voltant de l'orientació productiva d'aquesta regió són els casos documentats de reorientació de la producció. Un bon exemple d'aquest procés és el ja esmentat cas de Sant Joan Nord, a Sant Cugat. En aquest assentament, a partir d'inicis del segle II dC, es detecta una reorientació productiva que provoca que el nucli passi a estar especialitzat en la producció d'oli i abandoni la producció de vi. Es tracta d'un fet ben documentat a partir de la troballa d'una canalització amb restes sedimentològiques associades a aquesta producció, juntament amb un retall de planta rectangular amb un forat a la part central, identificat com a premsa, i un gran dipòsit que les analítiques també han demostrat que servia per

contenir oli. Sembla que es tractava d'una producció d'oli de baixa qualitat (Caballé, 2003, p. 26-31). També tindríem el cas de Can Noguera, a la Garriga, on en el segle II dC es produeix l'amortització del camp de dolis (Vila *et al.*, 1993, p. 36; Chorén i Salvadó, 2010). D'altra banda, a la zona de Terrassa trobem un cas invers: el de Can Bonvilà, on en el segle II dC precisament es construeix un gran camp de *dolia*, juntament amb altres estructures (Morral *et al.*, 1980). I potser tindríem un cas similar als Camps de Can Colomer, on el segle II dC es van construir forns ceràmics que devien indicar un cert canvi en l'orientació de la producció (Moro, 2008, p. 25).

D'altra banda, tenim casos d'abandonament d'assentaments rurals productius que potser també podrien haver estat vinculats a la producció vitivinícol·la o terrissera, com els de la vil·la de Can Picanyol; el Vèrtex de la Riera de Sant Medir i Can Ubach - Camí de Montmany, a Sant Cugat; Torrebonica, a Terrassa; Can Sabater, a les Franqueses; Can Mas, a la Garriga, i, probablement, Can Llibants, a Cànoves. Però aquests abandonaments, com dèiem, no haurien de mostrar una imatge de crisi del camp laietà, sinó més aviat de gran vitalitat, ja que també es documenten casos de creixement, com el de la vil·la de Castellarnau, a Sabadell, el període de màxim apogeu del qual s'inicià amb la creació de la major part d'estructures documentades, incloent elements de producció agrària i terrissera que es podrien vincular al vi o a l'oli (Artigues *et al.*, 2002, p. 21-39). De la mateixa manera, la vil·la de Can Bosch de Basea, a Terrassa, també inicia el seu moment de màxima esplendor (Morral *et al.*, 1980, p. 35); quelcom similar al que trobem a la vil·la de Santa Digna, a les Franqueses, amb l'expansió dels seus sectors rústics i industrials (Mercado, 2003). I a la vegada trobem tot un seguit de nous assentaments rurals d'aquest moment, amb algunes zones especialment actives, com l'àrea de Rubí i Sant Cugat.³³

33. Es tracta d'una àrea en la qual, durant aquest segle II dC, es produeixen canvis força importants, amb l'abandonament de diversos assentaments rurals, sobretot a Sant Cugat, i l'aparició de nous nuclis, sobretot a Rubí. Això podria ser indicatiu d'un procés de reorganització territorial dels *fundi* existents en aquesta àrea, especialment si tenim en compte que algunes de les vil·les de la zona van continuar existint al llarg del segle II dC, com els casos de Ca n'Oriol, Can Cabassa o la vil·la del Monestir de Sant Cugat, potser reforçant la seva posició davant d'altres nuclis que foren abandonats en aquest moment, com el cas de la vil·la de Can Picanyol.

En general, però, el fenomen que es documenta millor és el de la continuïtat, amb un gran nombre d'assentaments que funcionen sense gaires canvis apreciables al llarg del segle II dC; en destaquen casos notables dels quals ja havíem parlat per la seva possible relació amb la producció vitivinícola, com els de Can Canaletes, la Serra de Can Valls, Ca n'Oriol, Can Pòlit, l'avinguda de Castellbisbal - Can Fatjó, Can Marcet, les vil·les del Monestir de Sant Cugat i Can Cabassa, l'Aiguacuit, Can Fonollet, l'Antic Institut Manolo Hugué, el Remei, Santa Maria de Llerona, Can Grau i Can Jaume. Per tant, segurament estem davant d'un fenomen progressiu d'adaptació del camp laietà interior a les transformacions polítiques i socioeconòmiques que afectaren l'imperi i que posaren les bases per a l'entrada a un nou període de la història de Roma, com és la tardoantiguitat.

En el nostre cas, la culminació d'aquest procés es donaria precisament al segle III dC, un segle que es considera marcat per una crisi general a Hispània, tant en l'àmbit urbà com en el rural. Una visió, però, que cada cop es relativitza més a partir de la revisió tant de les fonts literàries i epigràfiques com de les arqueològiques (Cepas, 1997, p. 13-27; Witschel, 2009). I pel que fa a la Laietània interior també ho podem comprovar, amb indicis no tant d'una situació de crisi com d'un manteniment de la vitalitat en el camp laietà amb processos d'abandonament, reorganització dels assentaments, continuïtats i sorgiment de nous establiments. Així, per exemple, tenim nuclis productius com Can Feu, Sant Joan Nord, l'àrea de l'església parroquial de Sant Esteve de Granollers, Can Pòlit, l'avinguda de Castellbisbal - Can Fatjó Oest o Can Boada Vell, que, de la mateixa manera que les vil·les de Ca n'Oriol o Malhivern, no superaren el segle III dC. En altres casos, com els de les vil·les de Can Jaume, Can Bonvilà o Castellarnau, es devia donar una certa regressió en els establiments, amb la desarticulació d'alguns dels seus àmbits.

En contrast amb aquesta situació, però, tenim altres nuclis que continuen sense canvis i diversos que presenten moments de creixement i apogeu, com la vil·la de l'Aiguacuit o la de Can Fonollet.

De la mateixa manera, es documenten noves estructures, i en aquest sentit destaca la reocupació de la vil·la de Can Jofresa de Terrassa o l'aparició de nous assentaments; alguns, de certa entitat, com el de les vil·les de Can Solà del Racó, a Matadepera, i de la plaça del Doctor Guardiet, a Rubí, o l'assentament rural productiu de Can Cardús, a Terrassa. Especialment interessants són els casos de Can Solà del Racó i de Can Cardús. En el primer, s'identificaren diverses sitges, forns ceràmics i un *lacus* (Moret, 2005), mentre que a Can Cardús es documentaren estructures com sitges, cubetes i també un *lacus* (Fernández i Piera, 2013), elements que en ambdós casos podrien fer pensar en l'existència d'una producció vitivinícola.

En definitiva, doncs, el segle III dC veu el punt final d'un llarg procés d'adaptació de les estructures productives i territorials de la Laietània interior a la nova realitat socioeconòmica i política de l'Imperi romà, entra de ple en el món tardoantic i posa les bases per a un nou període de clar creixement del món rural a l'àrea vallesana com fou el segle IV dC. En qualsevol cas, el que mostra aquesta evolució és el paper fonamental que tingué la producció vitivinícola dins de l'evolució social i econòmica de la Laietània romana i la integració plena d'aquesta dins dels fenòmens i processos que afectaren l'Imperi. D'aquesta manera, no es pot entendre la progressiva integració de la Laietània interior en els circuits econòmics i comercials (i també en les estructures socials i polítiques) del món romà sense tenir en compte el paper clau desenvolupat per la producció i comercialització del vi. Un fenomen que tingué un moment de màxim apogeu entre mitjan segle I aC i mitjan segle I dC i que marcà fortament l'evolució de les elits locals i dels principals nuclis que administraren aquest territori. A partir del darrer quart del segle I dC s'acabà aquest *boom* productiu i comercial, però això en cap cas significà la fi de la producció de vi en aquesta regió, sinó una progressiva adaptació a les noves circumstàncies socials i econòmiques que es donaren a l'Imperi al llarg dels segles II i III dC i que suposaren l'entrada al món tardoantic.